

Vermouzek, Rostislav

Plužina jako datovací pomůcka

Archaeologia historica. 1982, vol. 7, iss. [1], pp. 265-276

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139405>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Plužina jako datovací pomůcka

ROSTISLAV VERMOUZEK

Při studiu dějin osídlení je třeba věnovat pozornost také plužině, která byla vyživovací základnou zemědělských sídlišť.

Studiu plužin se věnuje ve vědeckých kruzích SSSR i v západních zemích velká pozornost. Přehled výsledků dosažených v tomto oboru přinesly dva obsáhlé články Miroslava Štěpánka (ČČH 1967 a 1968). Je v nich také shrnuta bohatá literatura. Naším poměrům jsou z ní teritoriálně i vývojově nejbližší názory a závěry německých badatelů.

V našich zemích není zatím problematika plužin předmětem širšího a hlubšího zájmu, ale nezůstala úplně nepovšimnuta. První se jí dotkl František Koláček (Koláček F. 1933) v nevelké práci o moravských okrouhlicích, po něm se plužinami zabýval v rámci širších sídlištních aspektů František Říkovský (Říkovský F. 1936, 1939) a naposled ve dvou studiích o sídlištních typech Zdeněk Láznicka (Láznicka Zd. 1946, 1956).

Velmi cenné poznatky o plužinách zaniklých středověkých sídlišť na Dražanské vrchovině přinášejí výzkumy a studie Ervína Černého (Černý E. 1979).

Uvedené práce však zdaleka neodpovídají na všechny otázky, které jsou s výzkumem plužin spojeny. Plužiny nelze brát jako izolovaný jev a je nezbytně nutné posuzovat je z mnoha hledisek. Jsou to přírodní poměry, poloha (nížina, vrchovina), teritorium, v němž se plužina nachází (staré nebo mladé sídelní území), způsob hospodaření, zemědělské nářadí a dějinné období, v němž plužina vznikla. Při respektování všech těchto zřetelů je nutno si v první řadě uvědomit, že plužina není útvar neměnný; i když o tom nemáme žádné písemné zprávy, musíme připustit, že procházela již od nejstarších dob změnami, které byly odrazem sociálně-ekonomických poměrů a projevíly se nejmarkantněji při změně společenských řádů.

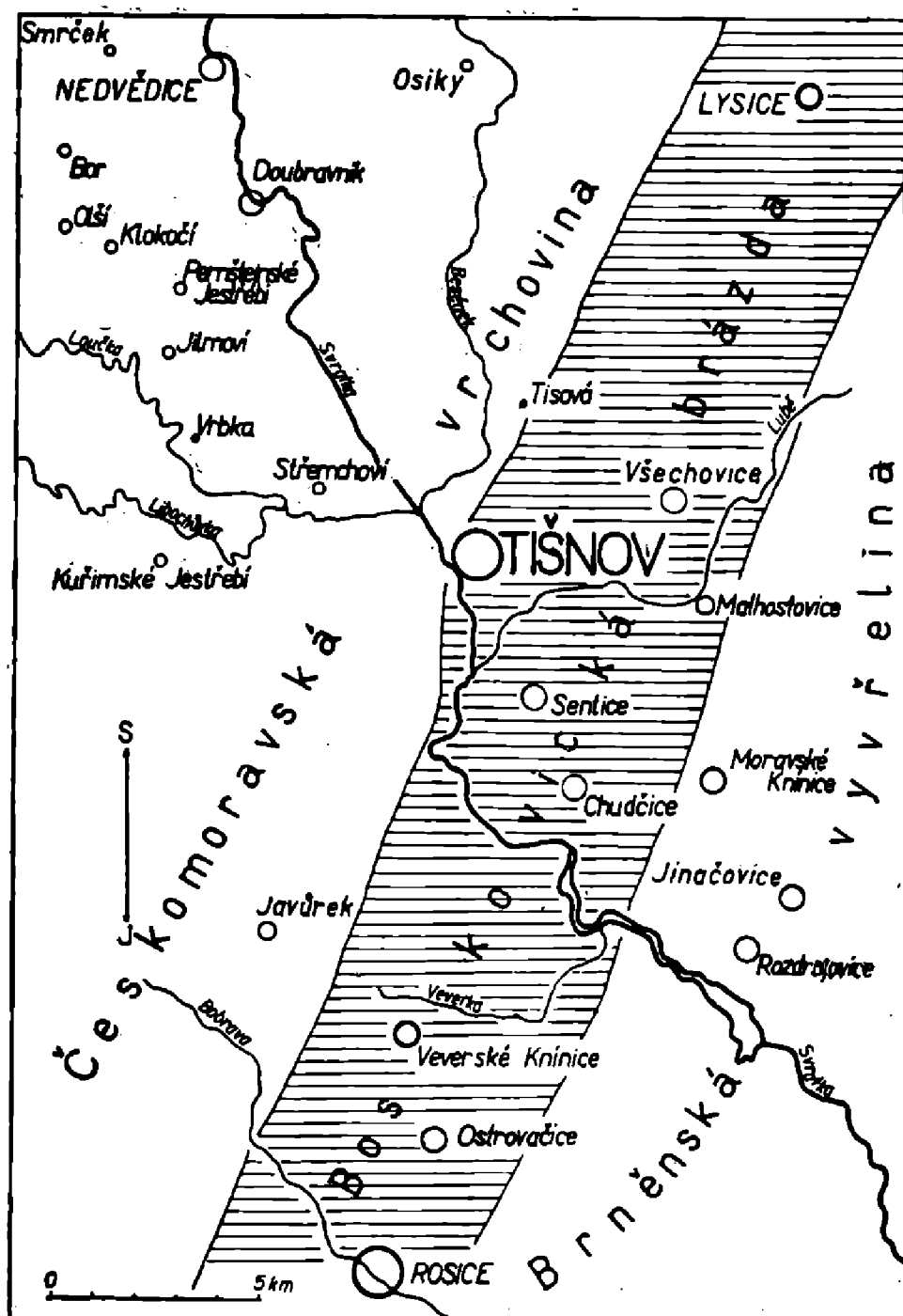
Domnívám se, že nemůže být sporu o tom, že jinou podobu měla plužina v době velkomoravské, jinou v období vrcholného feudalismu a jinou má v socialistickém zemědělství.

Tvar plužin byl ovlivňován, ba možno říci vytvořen způsobem hospodaření a hospodaření zase nástroji a nářadím, především orebním, které měli zemědělci v jednotlivých vývojových etapách k dispozici. Většina plužin, jež se u nás uchovala až do socializace zemědělství, byla produktem feudálního období. K pochopení jejich vývoje je třeba zjistit, jak vypadalo rozvržení orné půdy v počátcích českého státu a co přinesla do obrazu plužin kolonizace. To lze zjistit srovnáváním obrazů plužin na starém a mladém sídelním území. Srovnávání plužinných schémat se dá nejlépe provést v teritoriálně blízkých rajónech, to jest tam, kde se stýká staré a mladé sídelní území. Jako podklad nám pro tento účel dobře poslouží Tišnovsko.

Jeho jihovýchodní rovinatá část je prořata tak zvanou boskovickou bráz-

dou. Boskovická brázda odděluje Českomoravskou vrchovinu od brněnské vyvýřeliny a Dražanské vysočiny a její západní okraj tvoří na Tišnovsku hranici mezi starým a mladým sídelním územím. Staré sídelní území je tu charakterizováno nadmořskou výškou do 350 metrů, mírným klimatem, vodními srážkami do 600 mm, listnatými submontánními lesy, množstvím archeologického materiálu a osadami s koncovkami -ice nebo -ovice: Rosice, Ostrovačice, dvojí Knínice, Chudčice, Sentice, Malhostovice, Všechovice, Jinačovice, Rozdrojovice, Lysice, Sebranice, Drnovice atd.

Mladé sídelní území, které se tu prudce zvedá z tišnovské kotliny do výše 400—700 metrů, má drsné klima, vodní srážky 700—800 mm a vyjma několika lokalit v úzkých údolích u vodních toků je archeologicky sterilní. Charakterizují je osadní jména, která ukazují na původní zalesnění. Jsou to Bukovice, Osiky, Doubravník, Olší, Borovník, Meziboří, Bor, Bukov, Habří, Lísek, Smrček, Klokočí, Jilmoví, Střemchoví, Vrbka, Olešnička, Borovec, Nedvědice, dvojí Jestřábí, Zubří a Vlkov. Tyto názvy vesnic můžeme doplnit celou plejádou obdobných jmen pomístních (Tisůvka, Jalovčí, Boří, Borky ap.) (obr. 1).

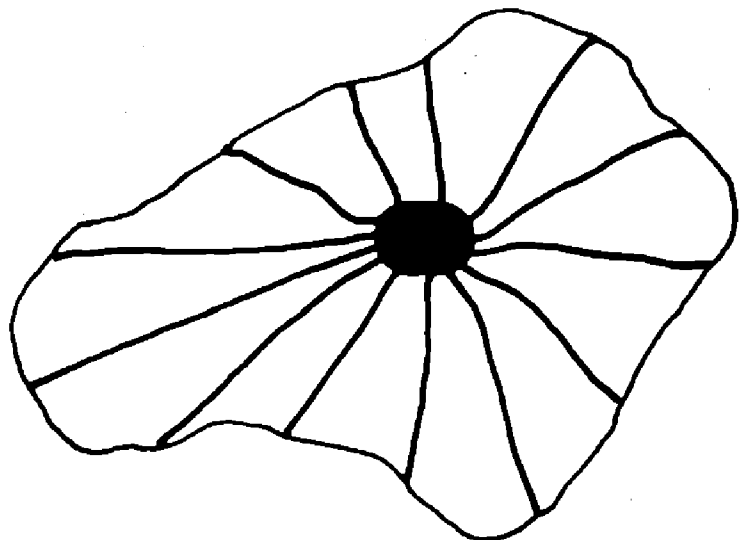

Obr. 1. Situace na Tišnovsku.

Mladé sídelní území tu tvoří vějíř, jehož jedna strana se táhne přes Křižanovsko k Jihlavě, druhá od Tišnova k Bystrému. Náleží sem Bystricko nad Pernštejnem, Novoměstsko, Žďársko a Kunštátsko s Olešnickem, odkud se táhne tento pruh až na Poličsko a na mnoha místech, na příklad v okolí Jihlavy přechází přes pohraniční hřeben Českomoravské vrchoviny a zasahuje až na Pelhřimovsko (Dobiáš J. 1927, str. 64). Celé toto území se liší od jihovýchodního Tišnovska tvarem plužin.

Pro jejich studium jsem použil jako pramenné základny především indikačních skic, které se pořizovaly v letech 1826—1837 a uchovaly se pro Moravu téměř v úplnosti ve fondu D 9 Státního oblastního archivu v Brně (SOAB). Druhý zdroj informací mi poskytly lánové rejstříky, pořizované po několik let, počínaje rokem 1673. Obsahují také záznamy pro rok 1656 a jsou uloženy rovněž v Brně (SOAB D 1). Údaje těchto pramenů jsem si ověřoval a korigoval terénním průzkumem, který poskytl často názornější obraz o situaci než archivní materiál.

Získané údaje jasně prokázaly, že převážná část orné půdy vesnic ležících na zkoumaném mladém sídelním území je rozvržena na klínovité záhumenice a vytváří obrazy radiálních plužin (obr. 2).

osada

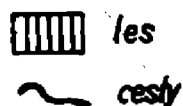
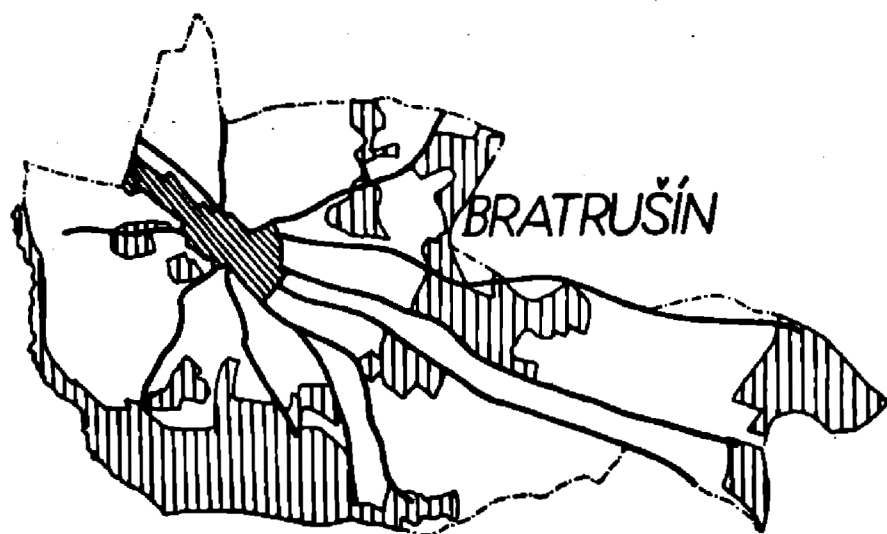
hranice parcel a současné cesty

Obr. 2. Schematický obraz radiální záhumenicové plužiny.

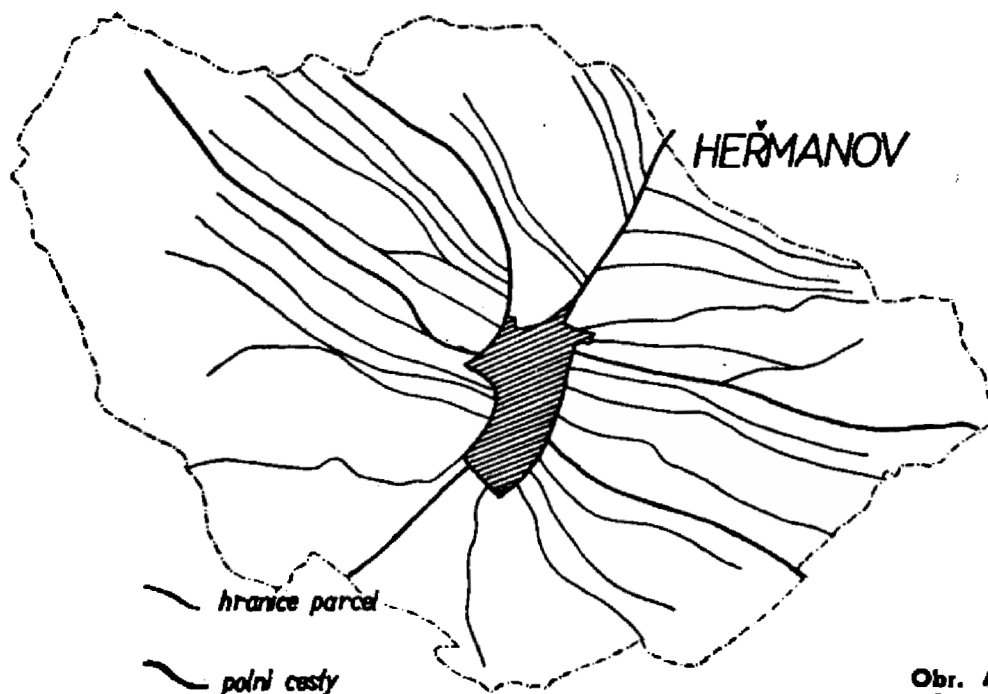
Vesnic se záhumenicovými plužinami si všiml již Koláček (Koláček F., 1933, 5) a jako ukázkou tohoto typu sídliště uvádí Tasovice u Kunštátu, v nichž se uchovala neporušená radiální plužina až do sloučení pozemků do honů JZD. Říkovský otiskl ve své práci obraz záhumenicové plužiny vesnice Zubří u Nového Města na Moravě (Říkovský F., 1939, 87) a Láznicka Vatín u Žďáru (Láznicka Zd., 1946, 20). K těmto ukázkám můžeme přidat Býšovec, Dolní a Horní Čepí u Nedvědice, Borovec a Olešničku u Štěpánova nad Svatkou, Janovice a Vojtěchov, Písečné, Vítochov, Stržtež, Kozlov, Vrtěříž, Divišov, Rovné, Vysoké, Míchov, Chlum, Věštín, Věštínek, Ubušín, Rovečné, Sulkovec, Bohuňov, Domanín, Domanínek, Radňovice, Jiříkovice, Bratrušín u Bystrice nad Pernštejnem (obr. 3), Heřmanov, zvaný původně Herrmannschlag (obr. 4),

Olešnou, Maršovice, Studnice, Křídla, Pohledec, Rokytno, Petrovice, Věcov a další vesnice, vesměs v okrese Žďár nad Sázavou. Vsi se záhumenicovými plužinami najdeme i na Jihlavsku a Pelhřimovsku (Dobiáš I., 1927, str. 67) a rovněž poblíž Svojanova (Hlásnice).

Mapový obraz záhumenic je v některých případech zkreslen členitostí terénu, odprodejem části půdy, někdy — ale velmi zřídka — dělením usedlostí. V nejasných případech nás o původní záhumenicové plužině informují lánové rejstříky a záznamy katastrů, kde je uvedeno, že sedláci měli jen jeden kus půdy, to jest záhumenici. Ta se dala sama o sobě i v rámci celé osady vyměřit jen na dosud neosazené lesní půdě.

Obr. 3. Plužina Bratrušína. Poloschematický náčrt.

Obr. 4. Plužina Heřmanova. Poloschematický náčrt.

Kolonisté přidělenou půdu odlesnili a proměnili ji na pole, louky a pastviny, ale museli ji po léta bránit úpornou ruční prací před lesem, který, zejména u listnáčů a křovinatých porostů, vyrážel z kořenů, jež po vykácených dřevinách zůstaly v zemi.

V boji s lesem pomáhal kolonistům především pluh, který je u nás písemně doložen až ve čtrnáctém století, ale v archeologickém materiálu se objevuje již ve století třináctém (Niederle L., 1921, 74). Pluh půdu nejen rozrýval a trhal kořání, ale také ji obracel a zaoraným drnem hnojl. Starší orební nářadí, rádlo, nevyšlo při zavedení pluhu z užívání, ale byly mu vyhrazeny jen určité práce (Niederle L., 1921, 43; Vermouzek R.).

Obdělávání půdy usnadňovalo kolonistům také lepší ruční nářadí, zejména různé druhy motyk, jejichž pracovní části se dělaly ze železa, a rýče, které se obíjely železným plechem. Pracovní efektivnost železných nástrojů a nářadí byla taková, že se kolonisté nemuseli pro obdělávání půdy sdružovat v obcí, jak to bylo obvyklé ve vsích na starém sídelním území. Ekonomickou jednotkou ve vesnicích se záhumenicovou plužinou se stala rodina, jež hospodařila individuálně. Bydlela v domě, postaveném na špici klínu emfiteuticky zakoupené půdy, vyměřené v nových jednotkách, lánech, jež se u nás objevují po prvé v písemném materiálu roku 1228 (CDB II str. 429, č. 38).

Domy kolonistů vytvářely volně sdružené osady, kruhovitého, oválného nebo mnohoúhelníkového půdorysu. Nebyly to vsi velké, Husle u Doubravníka měly pouze čtyři usedlosti, Bratrušín u Bystřice nad Pernštejnem tvořilo pět gruntů, Skorotice u Nedvědice devět, Lesoňovice u Bystřice dvanáct a Domašín čtyřadvacet.

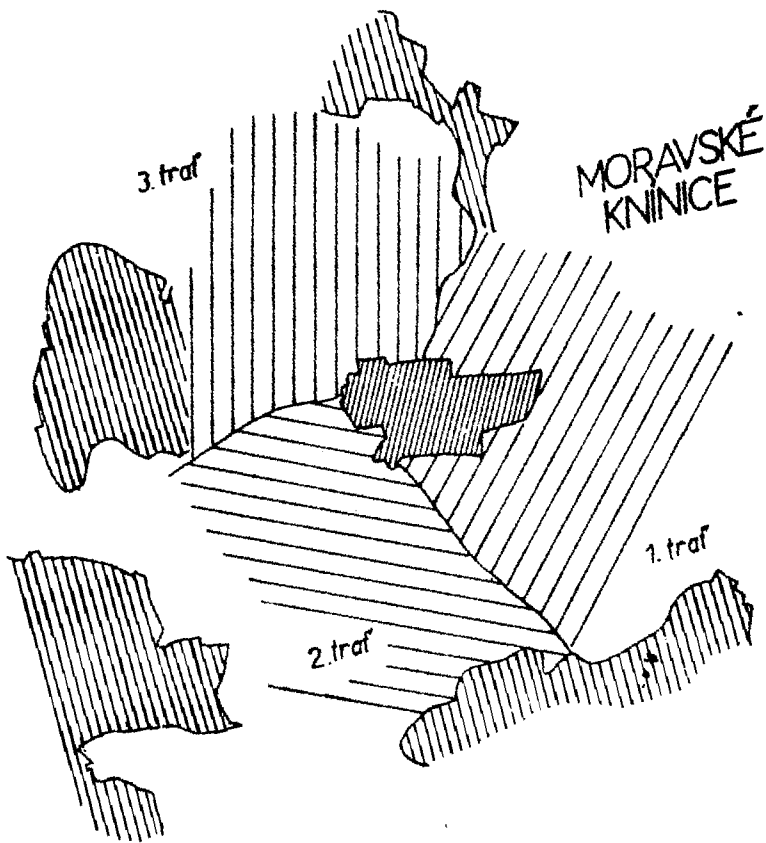
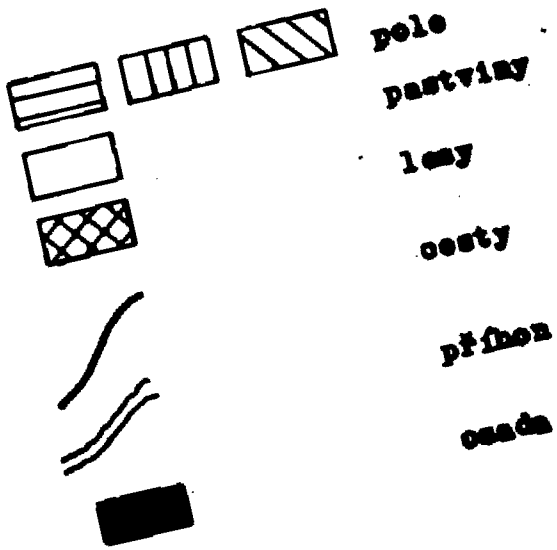
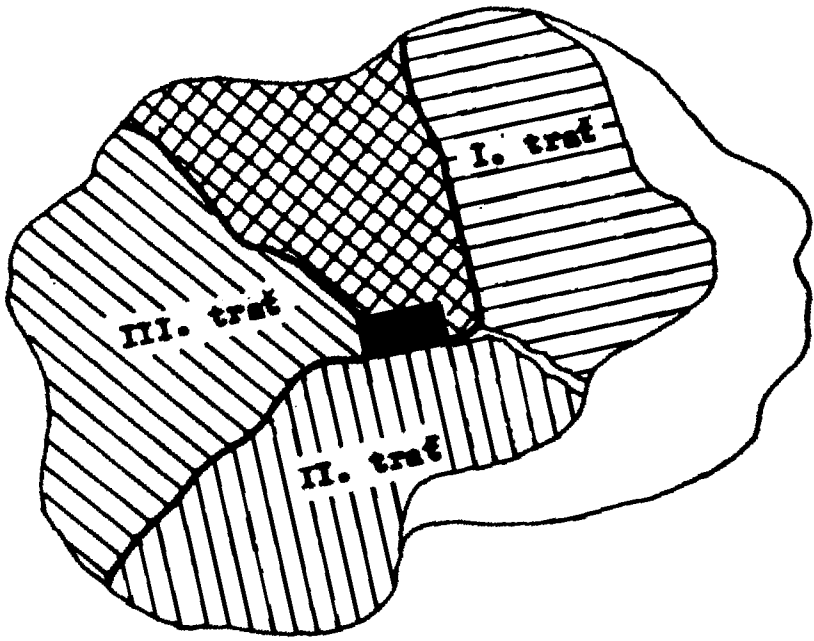
Zvláštností kolonizačních osad ve zkoumané oblasti bylo, že sedláci zabrali svými záhumenicemi veškerou půdu „katastru“, takže „obci“ nezbylo nic; neměla pastviny ani les, jak to bylo obvyklé u vesnic na starém sídelním území, každý grunt však měl tyto nezbytné složky tehdejšího hospodaření na své záhumenicové půdě. Její držitel těžil dřevo ve svém lese podle vlastní potřeby a dobytek pásal rovněž na svém, individuálně. V kolonizačních obcích nebylo až do nejnovější doby obecních pastýřů, ale každý sedlák měl pasáka. Byl to buď nedospělý člen rodiny, dorůstající chlapec či děvče, nebo sjednaná smla, dítě, výrostek nebo starý člověk, který už nezastal jinou práci. Najatý pasáček se počítal k čeládce, sloužil a bydlel na gruntě často už od deseti let a když dospíval, stal se tu pohůnkem a později čeledínem.

Pokud se v kolonizačních vesnicích vyskytuje obecní půda, byla obcím přenechána vrchnostmi za úplatu nebo za služebnost později z panského majetku nebo z plužiny zaniklých vsí.

S obrazem záhumenicových plužin mladého sídelního území ostře kontrastují rozvrhy pozemků vesnic, ležících v boskovické brázdě a na východ od ní, to jest v nížinaté části Tišnovska, na Brněnsku a v dalších rovinných částech Moravy. Jsou tam převážně plužiny traťové (obr. 5). Jejich obrazy nejsou tak uniformní jako tvary plužin v kolonizované oblasti západně od Tišnova, protože tu v mnoha vesnicích bývaly dvory a jejich založením a pozdější parcelací dvorské půdy byly původní plužiny značně pozměněny. V mnoha vesnicích docházelo, zejména po třicetileté válce, k vytváření nových hospodářských jednotek, větších i menších gruntů, k nimž se přidělovala půda jak to potřeba vyžadovala a tím se rovněž obraz plužiny měnil.

Nové organizování půdy v rámci celé vesnice máme doloženo v roce 1717 například v Tvrdonicích (okres Břeclav). Na kuřimském panství proběhlo přeměňování a nové rozvržení pozemků v roce 1731 (v Nuzířově utvořeno z dosavadních sedmi gruntů deset) a někdy ve stejné době v Čebíně (okres

Obr. 5. Schematický obraz traťové pluziny.

Obr. 6. Pluzina Moravských kninic. Poloschematický náčrt.

Brno-venkov), kde je nedokládá písemný záznam, ale velký počet polních tratí, zvaných „Díly“ s různými přídomky (Díly za skalou, Díly v černém poli atd.) a řada tratí se jmény Podílky, jimž se dnes většinou říká Padělek.

Plužiny nedotčené těmito zásahy se uchovaly v Moravských Knínicích, Chudčicích a Jinačovicích. První vesnice, Chudčice, se připomíná poprvé roku 1235 v listině určené pro klášter v Doubravniku (CDB III, 119), druhá byla součástí zboží vladyků z Lelekovic, uváděných poprvé v roce 1288 (CDM IV, 272). Na velké stáří třetí ukazuje množství archeologických nálezů a starobylé jméno Knínice — Kněhnice, které je odvozeno od staročeského výrazu kniena, což znamená kněžnu nebo představenou kláštera (Hosák L.—Šrámek R., 1970, 404). Plužina Moravských Knínic je nejrozlehlejší a také nejtypičtější. Pozůstává ze tří tratí, pěkně patrných na indikační skice (obr. 6) i v terénu. Plužina je typickou ukázkou rozvržení polí z období, kdy se hospodařilo úhorovým systémem, to jest na tři strany v pořadí ozim—jař—úhor.

Trojhonný osevní systém k nám přinesli cizí kolonisté. Do jejich příchodu, to jest přibližně do konce dvanáctého století, se u nás hospodařilo občinným způsobem. I když musíme připustit jeho pozvolný vývoj, nedosáhly sklizně při tomto systému výnosů, které docilovali kolonisté při orbě pluhem na odlesněných nevyčerpaných půdách v nově zakládaných vesnicích. Kolonisté museli vyprodukovat na svých polích víc, aby mohli část sklizně prodat a strženými penězi uhradit obnosy, za něž jim feudál půdu emfyteuticky odprodal a odvést mu každoročně pevně stanovené činže. Při posuzování hospodaření kolonistů nemůžeme podceňovat ani individuální vlastnictví půdy, jež je pobízelo k intenzivnějšímu hospodaření.

Obyvatelé starých vsí se chtěli kolonistům vyrovnat a přejít na jejich produktivnější způsob hospodaření a právně stabilnější držení půdy. To se však nedalo provést v občinách, proto se společně obdělávané pozemky dělily mezi jednotlivé hospodáře. Ti si je od feudálů emfyteuticky zakupovali, to jest přecházeli na tak zvané německé právo.

Půda se při tom nemohla přidělovat jednotlivým hospodářům ve formě klínových záhumenic, protože stará sídliště byla budována pro potřeby občinného hospodaření a pole se nedala při dělení navázat na jednotlivé domy, které musely plnit při individuálním obdělávání pozemků nejen obytnou, ale i hospodářskou funkci a musely se nutně rozšiřovat přístavbami. Situace se řešila tak, že se dosud společně obdělávané hony rozdělily na tolik dílů, kolik bylo v osadě hospodářů a každý dostal v každém honu jeden. Dbalo se při tom, aby žádný nebyl poškozen ani polohou, jakostí či vzdáleností pozemků a ani komunikačními těžkostmi, které nelze pro tuto dobu podceňovat. Hony se dělily na dlouhé pásy, které nejlépe vyhovovaly orbě těžkým pluhem, jenž se obtížně na úvratích obracel. Počet honů byl v každé vsi jiný, proto měla hospodářství jednotlivých vesnic různý počet pozemků. Zachycují jej lánové rejstříky a i když tu můžeme vystopovat určitou snahu po unifikaci, pohybuje se v širokém rozmezí od tří až do třiceti kusů polí.

Protože se u nás během třináctého století vžil trojpolní způsob hospodaření, rozvrhla se rozdělená plužina na tři části — tratě — které se osívaly v přínusovém pořadí — ozim, jař, úhor.

Vázaný osevní postup musel vyřešit problém polních cest. Dokud se hospodařilo občinným způsobem, vedly polní cesty jen k okrajům jednotlivých honů, při rozdělení se však musel získat přístup ke všem parcelám. To se však dalo provést jen zřídka, nejspíše u cest, jež vedly k sousedním osadám. Při ostatních honech by to bylo spojeno s velkou ztrátou orné půdy, proto jezdili hospodáři ke svým polím po úvratích pozemků, ležících ve směru k ces-

tě. Nenadělalo se při tom mnoho škody, protože pole jednotlivých tratí se orala, hnojila, osévala a sklízela ve stejnou dobu a přejetí přes úvratě nebylo problémem. Tato zvyklost se udržovala na venkově i když se úhorový osevní systém změnil na střídavý a vynutil si zvýšení počtu polních cest, aby se nedělala zbytečná škoda na pozemcích s rozdílnými kulturami. Na pole, k nimž cesty nevedly, se jezdilo dál bez trestného postihu po úvratích sousedních parcel podle úzu, že na každý pozemek musí být přístup.

Podobně jako orná půda se v kolonizačním období dělily i louky, neboť při individuálním hospodaření musel mít každý sedlák vlastní krmivovou základnu.

Společným vlastnictvím „obce“ zůstaly jen pastviny a lesy. Působil tu nepochybně starý přežitek občinného hospodaření a také skutečnost, že na úzkých pásech polí se nemohlo individuálně pást, dala se však k pastvě využívat trať, která ležela úhorem — ladem. Pásl se na ní společně dobytek z celé vsi po žních až do podzimu a na jaře do června, kdy se na úhory začal vozit hnůj a oraly se pro podzimní setbu. Dobytek se pásl společně také na ozimém obilí, jak na podzim, když půda dostatečně zmrzla, tak na jaře, jakmile roztál sníh a zem ještě nerozmrzla.

Závěrem vyplývá, že traťové plužiny vznikaly v průběhu kolonizačního období za starších plužinových typů (Láznička Zd., 1946, 34).

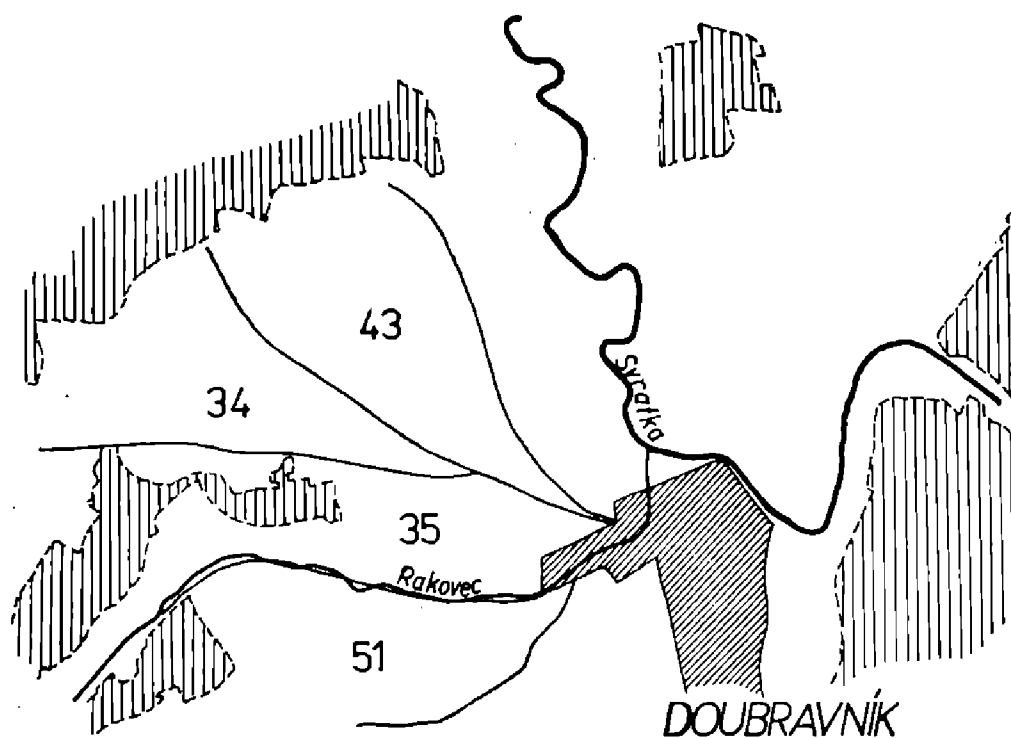
Že vývoj probíhal tak, jak jsem jej vylíčil se dá doložit několika příklady z Tišnovska, a to u osad, které mají plužinu smíšenou, to jest zčásti traťovou, zčásti kolonizační. Jednou z nich je Doubravník (okr. Žďár nad Sáz.).

Osídlení v místech dnešního městečka můžeme předpokládat již ve dvacátém století. Přesnější dataci by prokázaly zlomky silnostěnných zásobnic, vyrobených ze silně tuhovaného materiálu. Našly se na doubravnickém náměstí, nebyly však bohužel odborně zpracovány. Osada stěsnaná v kotlině při řece Svatce byla zemědělským sídlištěm, ale záhy se stala odpočivnou stanicí na cestě, která vedla z tišnovské kotliny proti proudu řeky do nitra Českomoravské vrchoviny. Komunikace tu musela projít buď úzkým skalnatým údolím Svatky, jehož nejméně schůdná část se podle prudce tekoucí řeky dodnes nazývá Prudká, nebo projít sedlem mezi hřbety Pláňavou a Bozinkou.

Doubravník patřil nezmámo od kdy olomouckým biskupům a o jeho významu svědčí, že tu byl již před rokem 1208 farní kostel (CDB II, 78. Vodička J., 1954). Současně se zřízením kostela a fary byly založeny v Doubravníku čtyři grunty, které měly možná k doubravnickým církevním objektům nějaký vztah nebo povinnosti. Všecky čtyři, to jest kostel s farou a tři hospodářství, jsou situovány mimo původní osadu a byly od ní odděleny potokem Rakovcem, který tekl po severní straně staré zástavby a vléval se pod kostelem do Svatky. Faře i novým usedlostem bylo třeba přidělit pozemky. Nemohlo se to stát na úkor starousedlíků, kteří hospodařili občinným způsobem, neboť by to pro ně znamenalo ochuzení a proto byla pro faru a tři nové grunty vytyčena půda na dosud neobděláných svazích na západ od městečka. Tři z nich dostaly příděl na terénním nose, který sestupuje k Doubravníku od vesnice Sejřku a je na jedné straně omývána řekou Svatkou, na druhé potokem Rakovcem. Půda jim byla vyměřena ve formě klínových záhumenic a jejich majitelé si na jejich dolních hrotech postavili obytné a hospodářské budovy. Slezákův grunt (č. 43) dostal východní úbočí zmíněného nosu, Jambarův statek (č. 35) západní svah a fara (č. 34) obdržela rovinaté plató na hřbetě mezi pozemky obou zmíněných gruntů. Jsou to plochy nejlepší. Čtvrtý grunt (č. 51), který mohl být zřízen o něco později, dostal půdu na úbočích výšiny, která se tyčí na pravém břehu potoka Rakovce a táhne se k Maňové.

Půda, již tato čtyři hospodářství obdržela, je ve srovnání s ostatními doubravnickými polnostmi velmi špatné jakosti, a to jak po stránce bonity, tak polohy na svazích a také po stránce komunikační. Cesty, které sem vedou, jdou do prudkého kopce a deště je vymlely v hluboké úvozy, v nichž jsou četné příčné kamenité prahy. Klínovým záhumenicím fary, Slezákova a Jamborova gruntu se říká Záhumí, což vyjadřuje jasně, že leží za humny zmíněných usedlostí. O kolonizačním charakteru všech těchto usedlostí svědčí to, že se jejich polnosti nacházejí vcelku a jsou od sebe odděleny příjezdovými cestami, z nichž jedna, u Slezákova gruntu, vychází přímo ze dvora, tak jak je to u kolonizačních vsí s radiálními plužinami obvyklé (obr. 7). Podle těchto okolností můžeme položit počátek systematické kolonizační činnosti na středním toku řeky Svratky na samý počátek třináctého století.

O dosídlování máme na Tišnovsku doklady také z povodí řeky Bobrůvky. Již někdy ve dvanáctém století stávala na levém břehu jejího středního toku osada Boleboř. O jejím stáří mluví starobylý název i poloha pozemků na povlných svazích obrácených k jihu. Někdy v polovině třináctého století se dostal kraj na středním toku Bobrůvky do držení feudála Demetra, který se psal po Bukové. Centrem jeho statku byla dnešní ves Bukov, v níž stojí přestavěný, původně románský kostelík sv. Jakuba. Demetrovým sídlem byl výšinný hrádek, jehož zbytky se nacházejí nedaleko Bukova a jmenují se dnes

Obr. 7. Záhumenicové části plužiny v Doubravníku. 34 – farní lán, 35 – grunt Slezákův, 43 – grunt Jamborův, 51 – grunt Hulův.

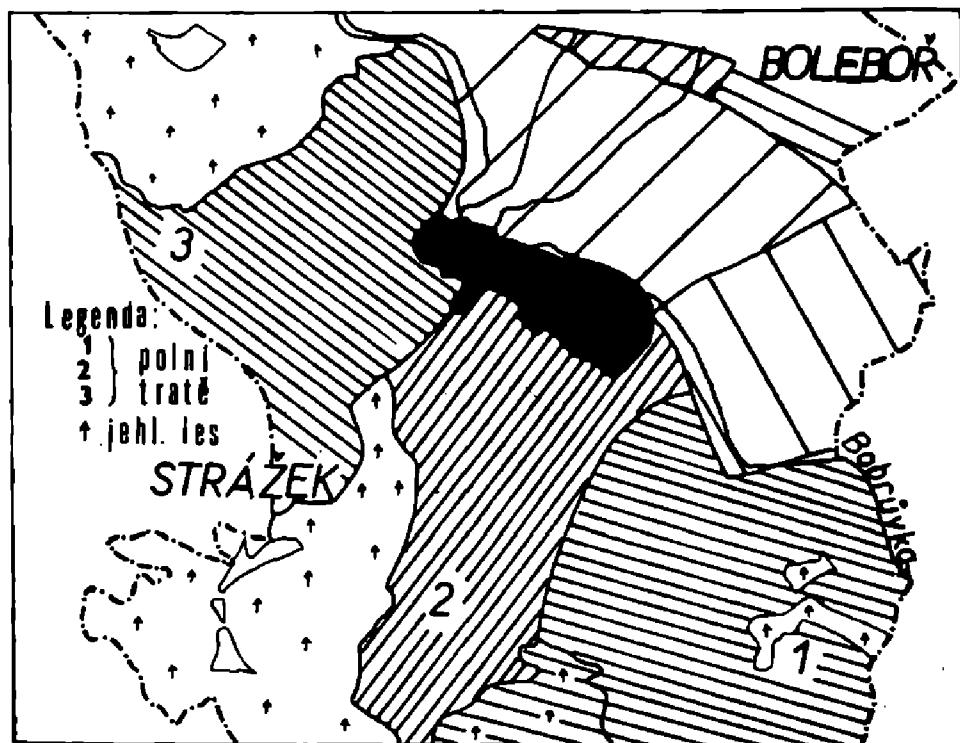
Lísek. Podle posledních průzkumů docenta dr. Kudělky jde o zbytky románské architektury. K bukovskému zboží patřila ves Olší s farním kostelem, jehož patronát daroval Demeter v roce 1285 doubravnickému klášteru (CDM IV, 226).

Demeter si vybudoval někdy před rokem 1297 níže po proudu v meandru říčky Bobrůvky nové sídlo, hrad Mitrov (CDM V, 78) a na protějším břehu proti Boleboři založil městečko Strážek s kostelem a farou. Protože koncem třináctého století bylo trojstranné hospodaření už zcela obvyklé, byla organizována plužina nové lokace do třech tratí, které pozůstávají z dlouhých

úzkých pásů polí. Ve srovnání s Boleboř (dnes Veleboř, součást Strážku) jsou strážkovské pozemky horší jakosti, svažité a obrácené k severu. Svým kolonizačním charakterem se liší od pluziny zmizelé vsi Boleboře, kde se přecházelo na trojpolní systém dělení občinných honů (obr. 8).

Podobných příkladů bychom našli na Tišnovsku více (např. u vsi Chlébské).

Tvrzení o přechodu na individuální držbu půdy až ve třináctém století v důsledku kolonizačních změn se může zdát na první pohled pochybné, neboť v písemných pramenech jedenáctého a dvanáctého století se v donačních listinách často mluví o popluží, či poplužích, které se zdánlivě vymykají údajům o občinné držbě půdy a jejím společném obdělávání. Je však nutno si všimnout, že popluží — aratrum — se v těchto dokumentech uvádějí vždy s lidmi (Graus F., 1957). Z toho můžeme usoudit, že až do kolonizace vlastnila půda

Obr. 8. Pluzina městečka Strážku a zaniklé vsi Boleboře. Poloschematický náčrt.

lidi a teprve potom lidé půdu, i když jen na základě věčného nájmu — emphyteuse.

Na závěr těchto vývodů je třeba si všimnout, zda a jak se převratné změny v poměru lidí k půdě odrážejí v archeologickém materiálu. Jak ukázaly výzkumy na lokalitách zaniklých osad Mstěnice, Pfaffenschlag, Zablacany a jiné, lze tyto proměny sledovat na odkryvech velmi markantně, v mnoha případech i názorněji než v písemném materiálu.

Z výzkumů je patrné, že původní, snad ještě rodová zemědělská sídliště, která hospodařila a konzumovala společně, měla i společně uskladněné zásoby potravin, to jest obilí. Na Mstěnicích to dokládá jasně soustředění obilních jam na malém prostoru.

V následné vývojové fázi, v sousedské občině, se hospodařilo ještě společně, ale konzum se už rozpadal na jednotlivé rodiny. Dokládají to nevelké chaty bez jakéhokoliv hospodářského příslušenství, ale s vlastní jednou nebo dvěma menšími obilními jamami.

Další vývojová fáze, doložená odkryvy na Mstěnicích, je charakterizována

víceprostorovými obytnými objekty s hospodářským příslušenstvím a dvorem, ale bez obilních jam, jež byly nahrazeny sýpkou, vybudovanou nad zahloubeným objektem, sklepem (Nekuda V., 1981/II, str. 129—146).

Objekty tohoto typu svědčí o individuálním hospodaření a protože jsou datovatelné keramikou a ojedinele i mincemi do třináctého století, dokazují, že přeměnu způsobu hospodaření i přestavbu plužin můžeme položit rovněž do tohoto věku.

Literatura

Brandl V. *Glosarium*, Brno 1876.

CDB *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Edice.

CDM *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. Edice. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 64/1956.

Šubrtová—Petráňová: *Staré aratrum — pluh, jako usedlnostní jednotka*.

Černý E.: *Zaniklé středověké osady a jejich plužiny*. Academia Praha 1979 č. 1/79. Rozmnoženo.

Československý časopis historický, roč. 15/1967 a roč. 16/1968.

Miroslav Štěpánek: *Plužina jako pramen dějin osídlení*, 1 a 2.

Dobiáš J.: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*. Pelhřimov 1927.

Graus F.: *Dějiny venkovského lidu v Čechách I*, Praha 1957.

Hosák L.—Šrámek R.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I a II*. Praha 1970, 1980.

Koláček F.: *Moravské okrouhlice*. Separát ze spisů odboru Čs. společnosti zeměpisné.

Láznička Zd.: *Typy venkovského osídlení na Moravě*. Spisy odboru Čs. společnosti zeměpisné v Brně. Řada 8, spis 10, Brno 1946.

Láznička Zd.: *Typy venkovského osídlení v Československu*. Praha 1956.

Nekuda V.: *Pfaffenschlag*. Zaniklá středověká osada u Slavonic. Brno 1975.

Nekuda V.: *Dvacet let archeologického výzkumu na lokalitě zaniklé středověké osady Mstěnice, 1960—1980*. *Vlastivědný věstník moravský XXXIII/1981-II*.

Niederle L.: *Slovanské starožitnosti, díl III, svazek I*, Praha 1921.

Rádl se používala při hrůbkování půdy připravené k setí a k zaorávání rozházeného zrní v lehkých půdách na Českomoravské vrchovině až do konce 19. století. Terénní průzkum ve Střemchové, okres Žďár nad Sáz. v roce 1954. *Informace rolník Mrkos. — Pozn. R. V.*

Říkovský F.: *Několik poznámek ke klasifikaci venkovských sídel z hlediska zeměpisného*. Zvláštní otisk ze *Sborníku Čs. společnosti zeměpisné*. Svazek XXXXII. Praha 1936.

Říkovský F.: *Základy k sídelnímu zeměpisu Česko-Slovenska*. Brno 1939.

SOAB — *Státní oblastní archiv Brno, Fond D 9*. Katastrální mapy a indikační skicý jsou až na malé výjimky zachovány.

SOAB — *Státní oblastní archiv v Brně, Fond D 1, č. 247 a, 247 b, 264 a, 300 a, 310 a další*. *Státní oblastní archiv Brno, Fond D 9*.

Vermouzek R.—Čapka F.: *Čebín*. Brno 1978.

Vermouzek R.: *Těšany*. Brno 1975.

Vodička J.: *Dva příspěvky k české diplomatice 13. století, část 2*. Znova o počátcích kláštera doubravnického na Moravě. Nепublikovaná dizertační práce na FF brněnské university, Brno 1954. Vodička považuje listinu z roku 1208 podle J. Šebánka (*Doplňky k Moravskému kodexu*) za falsum a klade její vznik mezi léta 1208 až 1235 a připouští, že falsem nemusí být. Jindřich Šilhan ji považuje za pravou. Terénní průzkum jsem prováděl v Doubravníku v doprovodu vynikajícího znalce místních poměrů, ředitele školy Leopolda Mazáče (narozen r. 1900).

Die Flurtrassen als Datationshilfsmittel

Bekanntlich hat der Großteil der Bevölkerung unserer Länder in der Feudalzeit von der Landwirtschaft gelebt. Die Ernährungsgrundlage der dörflichen Siedlungseinheit war der Ackerboden. Das ländliche Flurbild war verschieden gestaltet, es entsprach dem Stand der technischen Entwicklung und der sozial-ökonomischen Gesellschaftsform. Hand in Hand mit den Wandlungen der gesellschaftlichen Struktur änderte sich auch das Flurbild.

Eine dieser einschneidenden Wandlungen kann man in historischen und archäologischen Quellen erfassen. Sie wurde vom gipfelnden Feudalismus getragen, dessen markantestes Wirtschaftsmoment die Kolonisation gewesen ist. Bis dahin übergewog nämlich bei uns die als „občina“ bezeichnete Gemeinwirtschaft und erst mit dem technischen Fortschritt, vor allem der Produktion eiserner Wirtschaftsgeräte, konnte man zur individuellen Wirtschaft übergehen; diese setzte individuelles Grundeigentum voraus, das sich vor allem in Dörfern einbürderte, die auf ungerodetem Waldboden gegründet wurden. Dort ließen sich den einzelnen Landwirten zusammenhängende Grundstücke zuteilen, auf denen dann die Familie als ökonomische Einheit zu wirtschaften begann.

Dörfer mit individuell wirtschaftenden Bauern lagen vor allem im mittleren Teil der Höhe Českomoravská vrchovina, d. i. in der bergigen Lagen um Tišnov, Bystřice nad Pernštejnem, Nové Město und Žďár n. S., und griffen stellenweise nach Böhmen über. Charakteristisch sind dort aus keilförmigen Scheunenäckern bestehende Fluren, die von den Anwesen bis zu der Katastergrenze ziehen. Die Bauern dieser Kolonisationsdörfer bewirtschafteten den Boden im fortschrittlichen Dreifeldsystem. Die Gründung von Dörfern mit radialen Scheunenäckern verlief auf diesem Gebiet im 13. Jahrhundert und zu Beginn des 14. Jahrhunderts.

Als sich das individuelle Wirtschaften bewährte und die Kolonisten bessere Ernten erzielten als die heimischen Gemeindebauern, wollten auch die Bewohner der älteren Dörfer zum neuen Wirtschaftssystem übergehen. Sie teilten die bis dahin gemeinsam bestellten Hufen in schälere Streifen, deren Form dem Ackern mit schweren Pflügen am besten entsprach, und jeder Landwirt erhielt in jedem Gewinn seinen Anteil.

Damit entstanden in alten Siedlungsgebieten Flurtrassen. Nachdem sich die Dreifelderwirtschaft allgemein eingebürgert hatte, wurden die Felder eines jeden Dorfes in drei Trassen geteilt, die man nach dem rotierenden Zyklus Wintersaat — Sommer-saat — Brache bestellte.

Texte zu den Abbildungen:

Abb. 1. Lage in der Gegend von Tišnov.

Abb. 2. Schematische Darstellung einer radialen Scheunenflur.

Abb. 3. Flurbild in Bratrušín. Halbschematische Skizze.

Abb. 4. Flurbild in Heřmanov. Halbschematische Skizze.

Abb. 5. Schematische Darstellung einer Trassenflur.

Abb. 6. Flurbild in Moravské Knínice. Halbschematische Skizze.

Abb. 7. Scheunenteil des Flurbilds in Doubravník: 34 — Pfarrhufe, 35 — Slezáks Grundstück, 43 — Jambors Grundstück, 51 — Huls Grundstück.

Abb. 8. Flurbild des Städtchens Strážek und des abgekommenen Dorfes Boleboř. Halbschematische Skizze.